

Patrick Ffrench
Julija Kristeva:
L'étrangère

S engleskog jezika preveo – Danijel Brlas

Patrick Ffrench (1966.) profesor je francuskoga jezika i književnosti na sveučilištu King's College u Londonu. Njegova područja interesa obuhvaćaju francusku književnost, intelektualnu povijest Francuske 20. stoljeća, književnost nakon Drugog svjetskog rata, teoriju književnosti te utjecaj psihoanalize i filma na misao i kulturu 20. stoljeća. Njegova su najznačajnija djela *THE TIME OF THEORY: A HISTORY OF TEL QUEL* (1995.), *THE CUT: READING BATAILLE'S HISTOIRE DE L'OEIL* (1999.), *AFTER BATAILLE: SACRIFICE, EXPOSURE, COMMUNITY* (2007.). Trenutačno radi na projektu koji se bavi književnim, kinematografskim i psihoanalitičkim tretmanom tijela u pokretu u potezu od Baudelairea do Becketta.

Iako proizlazi iz sjecišta i sinteza TEL QUELA, teorijski impuls potaknut je i silovitom teorijom Julie Kristeve, snažne ličnosti koja je djelovala pod okriljem toga časopisa. Ova se teorijska sila proteže čitavim sljedećim desetljećem, iako iscrtava putanju koja presudno razbija dinamiku teorije u nijansirani i oscilirajući oblik razmatranja. Subverzija teorije pisanjem i propitivanjem heterogenosti tematike značajan je aspekt i doprinos TEL QUELA povijesti teorije.

Julia Kristeva prvi je put iz Bugarske stigla u Francusku 1965. godine.¹ Sa sunarodnjakom Todorovom pohodila je Barthesov seminar na École pratique des hautes études, gdje je upoznala Sollersa. Sollers je ondje održao svoje predavanje o Mallarméu naslovljeno *Littérature et totalité*. Područja interesa Kristeve i uredništva TEL QUELA preklapaju se na presjecištu semiologije, lingvistike i avangardne književne teorije. Taj će čimbenik odrediti Kristevinu ulogu u časopisu. Njezin brak sa Sollersom iz 1968. predstavlja nepredviđenu, ali sretnu slučajnost: učinci te intenzivne i plodonosne razmjene od velike su važnosti. Sollersov roman *NOMBRES* posvećen je Kristevi. U njegovim je kritikama očit utjecaj njena rada na područjima semiologije i psihoanalize, iako je utjecaj njenih razmatranja ženstvenosti i (diskutabilnoga) feminizma na njegova kompleksna razmatranja manje priznat. Sollersov je utjecaj na Kristevu jednako intenzivan: nedvojbeno je nadahnuta njegovim konceptom žrtvenoga subjekta u fazi svojega rada prije pomaka prema psihoanalizi, pomaka možda izazvana upravo pokušajem da se odmakne od njegova utjecaja. Sollers ju je upoznao s djelima Bataillea, Artauda, kao i s kineskim filozofima. Razmjena ostaje produktivna i suptilna do današnjih dana, čak i ako se područja istraživanja ponešto razlikuju.

¹ Za poluautobiografski pregled Kristevine intelektualne putanje v. J. Kristeva, *Mémoire, L'INFINI*, 1 (zima 1983) i roman *LES SAMOURAÏS* (Pariz, 1990).

Kristeva je isprva surađivala s Lucienom Goldmannom na svo-
me *Le Texte du roman*,² ali taj je utjecaj vrlo brzo zamijenjen
preformulacijom semiologije u člancima sabranima u knjizi
ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ, u izdanju TEL QUELA.³ Kristevino ambiciozno pre-
ispitivanje semiologije imat će presudan utjecaj u takvom
kontekstu. Prema Barthesu, silovitost njene teorije određe-
na je njenim neobičnim podrijetlom i spolom⁴, koji bez sum-
nje djeluju teroristički u kontekstu dominantno muške teo-
rije i muških teoretičara. Ali silovitosti njezine intervencije
u semiologiju, počevši s objavljivanjima u ozbiljnim časopi-
sima poput COMMUNICATIONS, LANGAGES, INFORMATION SUR LES
SCIENCES SOCIALES i SEMIOTICA, doprinose i narav i struktura
same preformulacije.

KRITIKA SEMIOLOGIJE

Sredinom 1960-ih strukturalistička koncepcija lingvistike i se-
miologije prevladavala je u akademskim krugovima, prije sve-
ga zahvaljujući utjecaju marginalno pozicionirane, ali moćne
institucije École pratique. Tamošnji su znanstvenici svojim
radom u časopisu COMMUNICATIONS postavili lingvistiku i se-
miotiku unutar strukturalističkoga konteksta. U časopisu je
objavljen i Barthesov tekst *Éléments de sémiologie*, ogledni
primjerak strukturalističke struje,⁵ koji već sam po sebi nagovi-
ješta predstojeće izmjene glavnih tendencija u području.

² *Le Texte du roman* (Haag, 1969), tekst je dijelom uključen i u ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ: RECHERCHES POUR UNE SÉMANALYSE (Pariz, 1969) i u članak *Du symbole au signe*, TQ 34 (ljetno 1968).

³ ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ. Ponovno objavljeno 1980-ih u zbirci POINTS, s novim predgovorom i izuzećem marksističkih tekstova.

⁴ R. Barthes, *L'étrangère*, u: LE BRUISSEMENT DE LA LANGUE (Pariz, 1984), str. 197.

⁵ *Éléments de sémiologie*, COMMUNICATIONS, 4 (1964) te u: L'AVENTURE STRUCTURALISTE (Pariz 1985). Tekst je objavljen u knjizi KNJIŽEVNOST, MITOLOGIJA, SEMIOLOGIJA (Beograd: Nolit, 1971), u prijevodu Ivana Colovića (op. prev.).

Roland Barthes, čelni zagovaratelj semiotičkoga pristupa, 1967. objavljuje *Système de la mode*, svoju analizu 'sistema mode'. Kristeva će taj rad iskoristiti kao svoju odskočnu dasku u članku za CRITIQUE.⁶ U međuvremenu su, sredinom 1960-ih, previranja zahvatila i lingvistiku. U trendu je bila strukturalna lingvistika, proistekla iz de Saussurea i posredovana utjecajem Praške škole i autora poput Jakobsona. Funkcionalisti poput Martine-ta i Jakobsona isticali su fonem kao osnovnu jedinicu strukture i komunikaciju kao osnovnu funkciju jezika. Ovo je bio prevladavajuć stav grupe okupljene oko časopisa COMMUNICATIONS – primjerice, u djelima Greimasa, čija se SÉMANTIQUE STRUCTURALE pojavila 1966. godine. Međutim, sredinom 1960-ih javlja se čitav niz novih glasova koji osporavaju dominantni trend. Američki su lingvisti uglavnom odolijevali sosirovskom trendu. Njihov istaknuti mislilac Bloomfield svojim je biheviorističkim pristupom objašnjavao jezično ponašanje kao neovisno o bilo kakvim unutarnjim čimbenicima. Bilo je u tome radu određenih paralela s de Saussureom, ali i jednako toliko razlika. Bloomfieldov pristup, kao i onaj njegova nasljednika Zelig Harris, izazvali su razradu novog pristupa, onoga Noama Chomskog. Njegova je generativna gramatika razmatrala transformacijsku prirodu i neograničenu potencijalnost jezika, izbjegavajući tako nedostatke svojih prethodnika, poput konačnosti i određene statičnosti. Kritika statičnosti struktura i pretpostavka generativnih, transformacijskih mehanizama bliski su Kristevinoj kritici strukturalizma, s ključnom razlikom koja proizlazi iz toga što Chomsky zagovara teoriju prema kojoj svaki čovjek ima urođenu lingvističku kompetenciju. Kristeva se nikako ne bi mogla složiti s tako esencijalističkim pristupom. Unatoč tome, Chomskyjev je rad (prevodjen na francuski tijekom 1960-ih⁷) predstavljao

⁶ J. Kristeva, *Le Sens et la mode*, CRIT. 247 (prosinac 1967).

⁷ N. Chomsky, *STRUCTURES SYNTACTIQUES* (Pariz, 1969) i *ASPECTS DE LA THÉORIE DU SYNTAXE* (Pariz, 1971). V. također N. Ruwet, *INTRODUCTION À LA GRAMMAIRE GÉNÉRATIVE* (Pariz, 1967).

novo odstupanje, koje je izvršilo golem utjecaj, osobito na J.P. Faye, koji je napustio TEL QUEL ubrzo nakon što se Kristeva pojavila na sceni.

Usporedo s preobrazbama uzrokovanim Chomskyjevim utjecajem, djelo Émilea Benvenistea također se pokazalo značajnim za lingvistiku.⁸ Benveniste čita Saussurea pomoću frejdske psihoanalize i pritom uvodi pojmove poput teorije subjekta, negacije, nominalne fraze (odstupajući od kartezijanskoga dualizma) te stavlja naglasak na ritam.⁹ Pojmovi poput ovih potkopavaju i raslojavaju statičnu strukturu. Benvenisteov je rad bio ključan za autore TEL QUELA (posebice Kristevu), ne samo zbog tih pojmova već i zbog preispitivanja filoloških korijena pojedinih riječi iz indoeuropskih jezika i sanskrta, što je bilo izuzetno važno za telkvelovce koji su kritizirali zapadnjačku ideologiju jezika.

Kristevina je prva intervencija u znanstvenim okvirima kritika semiologije i njena preformulacija, ali prema drugačijem, nestrukturalističkom modelu. Ta je preformulacija također i kritika lingvistike iz perspektive translingvističke prakse – to jest, prakse koja se tiče jezika, ali s njim nije istovjetna.¹⁰ Književnost je, kao jedna od takvih praksi, ovdje od presudne važnosti. Kristevin je projekt kritika znanosti iz perspektive njena ostatka, te jezika iz perspektive književnosti.

Semiologija se, prema Barthesu, koristi lingvističkom metodologijom i stoga pristupa objektu proučavanja posredstvom jezika. Također je, paradoksalno, transgresivna u odnosu prema lingvistici. Taj se paradoks objašnjava činjenicom da se semiologija, iako vezana uz lingvistički postupak, referira na ono što sovjetski semiotičari Tartuske škole, koje Kristeva određuje kao alternativu Chomskom, nazivaju 'drugostepeni modelativni sistemi'.¹¹ *'Pratiques sémiotiques'*

⁸ V. E. Benveniste, *PROBLÈMES DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE* (2 sv., Pariz, 1966. i 1974).

⁹ Eseji se nalaze u: *ibid.*

¹⁰ V. Kristeva, *Le Sens et la mode*, *CRIT.* 247 (prosinac 1967), str. 1006.

ili '*pratiques translinguistiques*', kako ih Kristeva još naziva, svojoj lingvističkoj osnovici dodaju komplementaran sustav koji iščašuje i potkopava norme komunikacije, izmjene značenja i uloge koju lingvistika prisvaja kao objekt vlastita izučavanja. Semiologiji je tad omogućeno skrenuti svoj kritički pogled na lingvistiku.

U kritici Barthesove knjige *SYSTÈME DE LA MODE, Le Sens et la mode*, Kristeva kao vrijednost strukturalizma, koji preuzima modele i metode iz lingvistike, utvrđuje njegov demistificirajući učinak. Međutim, strukturalizam doseže svoju točku zasićenja, tautološku granicu, budući da je semiološka razmjena značenja znakom analogna ekonomskoj razmjeni robe. S druge strane, semiologija, kao nauka o znakovima, proučavanjem označiteljskih praksi različitih od jezika ili komplementarnih jeziku može razotkriti strukturalističku ideologiju. Međutim, da bi se vratila svojim lingvističkim korijenima, semiologija se mora osloboditi zatvorena kruga razmjene posredstvom znaka. Mora se odmaknuti od bilo kakve razmjene, jezične ili monetarne. Kristeva razvija svoju analizu pod okriljem marksističke teorije, koja je u to vrijeme bila u punom jeku u *TEL QUELU*. Njena je kritika ujedno i epistemološka. Kristeva povezuje semiologiju Peircea i de Saussurea s mehanizmom razmjene. Njena će se semiologija, s druge strane, baviti proučavanjem procesa tvorbe značenja. Strukturalistička semiologija, kao utjelovljenje društvenog sistema razmjene, susreće se s vlastitim odrazom u predmetu svog proučavanja. Jedini način da se odmakne od te pozicije jest da se posveti izučavanju proizvodnje značenja.

Proučavanje semiotičkih praksi kao translingvističkih procesa, ostvarenih ne na razini jezičnih jedinica, nego na razini njihovih odnosa, unutar njihova prostora – procesa nesvo-

11 *L'Expansion de la sémiotique*, u: J. Ray-Debove i R. Umiker (ur.), *ESSAIS DE SÉMIOTIQUE* (The Hague, 1971), 32. Usp. također J. Kristeva, *La Sémiologie aujourd'hui en URSS*, *TQ* 35 (jesen 1968).

divih na razinu jezika, na zbroj vlastitih komponenti – otvara mogućnost kritičkog modusa semiologije. Drugostepeni modulativni sistemi ili translingvističke, semiotičke prakse, izvanlingvistički su elementi koje semiologija obuhvaća u svom kritičkom pogledu na lingvistiku. Prema Kristevu, povlašteno mjesto u ovom istraživanju pripada pjesničkom jeziku.

Ovakav dijagonalan, poprečan pristup bio je karakterističan za telkvelovce, a tekstovi poput Sollersova *Dante et la traversée de l'écriture* zasigurno su izvršili snažan utjecaj na Kristevu. Umjesto pasivna prihvaćanja kulturno i povijesno uvjetovanih značenja, telkvelovci su se, i u svojim fikcionalnim tekstovima, bavili proizvodnjom značenja ili samim pisanjem. Čak i prije Kristevina dolaska, časopis je objavljivao različita semiološka i polusemiološka istraživanja, koja su utjecala na Kristevu i njene suvremenike.¹² Ona je pak svojim radom *TEL QUEL* učinila ključnim mjestom za prijam marginalnih lingvističkih i semioloških teorija.¹³ Časopis u tom smislu postaje sjecište u kojem semiologija susreće radikalnu praksu pisanja – svojevrsno 'drugo' staloženijih distributera semioloških tekstova, poput *COMMUNICATIONS*, *LANGAGES* i, nešto kasnije, *POETIQUE*.¹⁴ Poput Barthesa, Kristeva održava vezu između tih dvaju područja. Međutim, njezin rad ne predstavlja tek proširenje znanstvenoga polja unutar politizirane tekstne arene časopisa, već postaje militantan napad na područja semiologije i lingvistike

¹² Usp. G. Genette, *Une poétique structurale*, tQ 7 (jesen 1961); id., *Proust pahmpseste*, tQ 12 (zima 1963); id., *Le Travail de Flaubert*, tQ 14 (ljetno 1963); id., *La Rhétorique et l'espace du langage*, tQ 19 (jesen 1964); id., *La littérature comme telle*, tQ 23 (jesen 1965). Također usp. Genetteov *FIGURES*, u dva toma: 1 (Pariz, 1966) i 2 (Pariz, 1969). T. Todorov će u 27. broju časopisa (jesen 1966) objaviti važan članak *Choderlos de Laclos et la du théorie du récit*, u kojem će Francuzima predstaviti rad lingvистa J. L. Austina. Usp. također R. Jakobson *Du réalisme artistique*, tQ 24 (zima 1966); id., *Glossolalie*, tQ 26 (ljetno 1966) (broj podnaslovljen *Littérature/Philosophie/Science/Politique*); id., *Une microscopie du dernier spleen dans les Fleurs du Mal*, tQ 29 (proljeće 1967); id., *Un exemple de termes migratoires et de modèles institutionnels*, tQ 38 (ljetno 1969), ponovno objavljen u tQ 41 (proljeće 1970) zbog tiskarske greške u izvornoj publikaciji.

od strane jedne od najradikalnijih pristaša TEL QUELOVE tekstne teorije. Kristevin interes za izvanlingvističke aspekte podrazumijeva posebno bavljenje subjektom. Strukturalisti su ignorirali pitanje subjekta, zapostavljajući time njegovu ulogu u jeziku i predjezični stadij uopće, pozivajući se na koncepte poput urođenosti ili, u slučaju Althussera, "interpelacije". Kristeva lingvistiku spaja s psihoanalizom kako bi ponudila teoriju povezanosti jezične i predjezične komunikacije. Iako Kristevine teorije na prvi pogled možemo povezati s altiserovskim marksizmom, njezina razrada koncepta semanalize ubrzo pokazuje ograničenja takve pretpostavke i narušava marksističku epistemologiju. Taj obrazac vidljiv je u općim intelektualnim trendovima toga vremena. Znanstveni impuls koji se protezao krajem 1960-ih i TEL QUELOM, naposljetku ustupa mjesto psihoanalitičkom pristupu usmjerenom na analizu subjekta. Semiologija je u svojoj biti zapostavljala pitanja subjekta, inzistirajući umjesto toga na modelima. Derridaov koncept *différance* na svojevrsan način čini isto. Projekt semanalize, analize jezika i značenja iz prostora ispred ili izvan njih samih, glavna je odrednica Kristevina pristupa psihoanalizi. Njezin je pogled na lakanovski subjekt pogled iz perspektive arhaičnih, predjezičnih nagona koji ga neprestano presijecaju. Kristeva osobit značaj tih presijecanja vidi u književnosti i pjesničkom jeziku.

13 Usp. njeno predstavljanje *La Sémiologie aujourd'hui en URSS*, TQ 35 (jesen 1968), s člancima V. V. Ivanova, *Structure d'un poème de Khlebnikov* i grupnim radom I. M. Lotmana, A. I. Syrkine, V. N. Toporova, B. L. Oguibeninea, V. V. Ivanova, and E. S. Semeka, *Le Nombre dans la culture*. Također, kao predgovor Mällovom *Une approche possible du sunyavada* objavljuje svoj *Distance et anti-représentation*, u TQ 32 (zima 1968). U TQ 37, Starobinskijev *Le Texte dans le texte*, koji se poziva na de Saussureov *Anagrams*, srodan je Kristevinim djelima. Sedamdesetih će njeni radovi, kao i radovi njenih kolega na području lingvistike i psihoanalize biti objavljeni u zbornicima *LA TRAVERSÉE DES SIGNES* (Pariz, 1975) i *FOLLE VÉRITÉ* (Pariz, 1979).

14 POÉTIQUE je 1970. pokrenula urednička skupina koja je uključivala Genettea, Todorova, Cixous i J.-P. Richarda. Predstavljali su otpor TEL QUELU, ne objavljujući tekstove Sollersa, Kristeve i ostalih, ali su prihvaćali tekstove Derridaa i njegovih suradnika, poput P. Lacoue-Labarthea i J.L. Nancyja.

LOGIKA PJESNIČKOGA JEZIKA

Ponovno uvođenje subjekta omogućeno je Kristevinom razradom logike pjesničkoga jezika u teoriji književnosti, a time se bavi u svojoj prvoj knjizi *ΣΕΜΕΙΟΤΙΚΕ* (1969). Taj čin predstavlja ključan aspekt Kristevina i *TEL QUELOVA* bavljenja znanošću i psihoanalizom posredstvom teorije i prakse pjesničkoga jezika: znanost je transformirana književnošću.¹⁵

Odbijajući Chomskyjevu teoriju i opredjeljujući se čas za opciju transformacijske lingvistike Saumjana i Soboleve (predstavnik Tartuške škole),¹⁶ čas za numeričke modele i teoriju skupova iz domene moderne matematike, Kristeva demonstrira mnogostrukost drugih mogućnosti koje postoje uz strukturalistički pristup. Složenost i obuhvatnost njenih referenci na lingvističke, matematičke i logičke modele povremeno prijete zamagljivanjem njezina kritičkoga pristupa. *ΣΕΜΕΙΟΤΙΚΕ* odlikuje bujna proliferacija teorija i modela, što može biti u funkciji epistemološkoga statusa njena pristupa kao kritike znanosti ili rezultat raznolika podrijetla članaka koji sačinjavaju knjigu. Kristeva ne predlaže niti jedan fiksni znanstveni model, već zagovara mnoštvo modela koji se postupno međusobno poništavaju u procesu proizvodnje teorije. To samo naglašava da je njen pristup znanosti uvijek transgresivan. Osnovna gesta, pomak prema procesu presijecanja, uvijek je isti.

¹⁵ Od trenutka kad Kristeva objavljuje svoj prvi članak u časopisu, *Pour une sémiologie des paragrammes*, u TQ 29 (proljeće 1967), *TEL QUEL* uvodi podnaslov *SCIENCE/LITTÉRATURE*, koji neizravno sugerira subverziju znanosti književnošću. Ta je pretpostavka opravdana kasnijim podnaslovom, *LITTÉRATURE/PHILOSOPHIE/SCIENCE/POLITIQUE*, koji predstavlja "*exposition analytique vers sa cause*", (TQ 43 (jesen 1970), 3). Drugim riječima, dok se politika oslanja na znanost (historijski materijalizam) koja se oslanja na filozofiju (dijalektički materijalizam), književnost predstavlja 'potisnuti' aspekt filozofije. Usp. P. Sollers, *Thèses générales*, TQ 44 (zima 1971). Riječ 'umjetnost' podnaslovu će biti dodana 1979.

¹⁶ Usp. Kristeva, *LE TEXTE DU ROMAN* (Haag, 1969), 40.

Ovakav je pomak ostvaren proučavanjem sistema koji je komplementaran samom jeziku. Kristeva proučava pjesnički jezik, i u tome leži njen doprinos semiologiji ili lingvistici. Presudan aspekt njene teorije povezivanje je pjesničkoga jezika s jezikom komunikacije i denotacije.

Ruski formalisti utvrdili su specifičnost književnosti u odnosu prema lingvistici, ističući činjenicu da književnost ne može biti svedena na jezik.¹⁷ Kristevinim riječima, književnost je translingvistička. Međutim, viđenje književnosti kao devijacije od norme, ma koliko god ona bila subverzivna u tom pogledu, ipak je naposljetku samo varijanta ideje književnosti kao usputne dekoracije jezika komunikacije, što Kristeva prepoznaje i kritizira.¹⁸ Jakobsonova je analiza pjesničkoga jezika, s naglaskom koji stavlja na poruku, također ograničena u tom smislu. Iako Jakobsonov stav izvjesno vrijeme predstavlja dominantu u TEL QUELU, kako formalizam ustupa mjesto deridaovskoj kritici strukturalizma, tako njegova ograničenja sve više dolaze do izražaja. Ako je književnost samo privjesak običnom jeziku, onda prema Derridau karakteristike književnosti moraju već biti prisutne u samom jeziku. Štoviše, koncepcija književnosti kao devijacije dovodi do izvjesne paralize kad je riječ o političkoj i ideološkoj praksi književnosti. U svom prvom članku za TEL QUEL, *Pour une sémiologie des paragrammes*, Kristeva iznosi složeno i razrađeno alternativno viđenje odnosa pjesničkog jezika (koji zamjenjuje koncept 'književnosti') i običnog jezika, utemeljeno na konceptu bezgraničnosti. Silovita, teroristička narav Kristevine intervencije očituje se u njenu cilju definiranja pjesničkog jezika, znanstvenom pristupu tematici i odbacivanju svakoga oblika vjere u kreaciju nadarenog pjesničkog genija.

¹⁷ V. T. Todorov (ur.), *THÉORIE DE LA LITTÉRATURE: TEXTES DE FORMALISTES RUSSES* (Pariz, 1965), 32.

¹⁸ V. Kristeva, *Pour une sémiologie des paragrammes*, tq 29 (proljeće 1967), 55.

Kristeva polazi od de Saussureovih *Anagrammes*, prvobitno objavljenih 1964. pod uredništvom Jeana Starobinskog u časopisu *MERCURE DE FRANCE*.¹⁹ Neobjavljeni ulomci pojavili su se u *TEL QUELU* 1969. kao pokazatelj nastojanja da se u časopis integriraju ponešto radikalnije lingvističke teorije. De Saussure je u ovim tekstovima pokušavao analizirati nekoliko latinskih pjesničkih djela za koje je pretpostavio da u sebi sadrže imena poglavara ili bogova u obliku anagrama razasutih tekstem. Autorova intencija, dakle, diktira analizu. De Saussure nije imao subverzivne namjere. Temelje za naknadnu problematizaciju postavio je Starobinski: "Zašto u anagramu ne bismo vidjeli jedan od aspekata procesa govora – proces koji nije ni posve slučajan ni posve svjestan?"²⁰ U vremenskom razdoblju između de Saussureovih i Kristevinih tekstova, de Saussureova se teorija podosta udaljila od svojih premisa. Kristeva ne spominje ta udaljavanja izravno, ali očito sugerira nekompatibilnost de Saussureove prvobitne intencije sa svojom, mijenjajući termin 'anagram' u 'paragram'. Prijelaz s 'ana-', koji označava prvenstvo ili strukturu ispod ili iza teksta i pretpostavlja određenu udaljenost od njega, na 'para-', koji obuhvaća ideju disperzije ili diseminacije preko teksta ili uz sam tekst. Time se autorska intencija izostavlja iz koncepta paragramatike i istovremeno se naznačuje neminovno dvostruka priroda pjesničkoga jezika.

Paragramatička razina teksta ustrajava na međuodnosima i prostorima tekstova. Posjeduje radikalnu sposobnost rastvaranja linearnosti komunikacijskoga, denotativnog diskursa, koji Kristeva naziva *fenotekstom*, tekstom kao fenomenom, uz pomoć volumena *označivosti*, tj. značenjem kao procesom. *Označivost* je beskrajna, nefiksirana denotacijom ili znakom: to je volumen ili prostor proizvodnje ili poroda, koji Kristeva naziva *genotekstom*. Radikalnost Kristevine teorije

¹⁹ J. Starobinski, *Les Mots sous les mots*, *MERCURE DE FRANCE* (1964).

²⁰ Id., *Le Texte dans le texte*, TQ 37 (proljeće 1969), 31–2.

leži u razbijanju linearnosti denotativnoga jezika i ocrtavanju generativnoga prostora koji je komplementaran komunikacijskom jeziku. Pjesnički rečeno, ona uvodi tišinu i volumen u linearni diskurs.

Greška otprilike istovjetna shvaćanju pjesničkoga jezika kao devijacije od običnoga govora bila bi shvatiti *genotekst* kao samodostatnu razinu koja može postojati i bez posredovanja komunikacijskoga jezika, poput automatskoga pisanja nadrealista. *Fenotekst* je neizostavna potpora i reaktivator (*relance*) *genoteksta*. Prema Kristevi, ako je denotativni jezik sukladan logici '0-1', odnosno logici identiteta, znaka, prema kojoj identitet jest granica, a negativnost njegova poništavajuća suprotnost, pjesnički jezik ravna se prema logici od '0-2', gdje 0 jest označitelj, a 1 je transgresiran.²¹ Kristeva brojčanim formulama određuje transgresiju identiteta i jedinstvenosti koje obilježavaju odnos bezgraničnoga teksta kao procesa i teksta kao fenomena. Transgresija identiteta '1' postaje glavni pogon *TEL QUE LOVE* teorije i tekstne prakse.

Prema logici transgresije, pjesnički jezik sadrži denotativni, komunikacijski jezik. Pjesnički tekst poput, primjerice, *Lautréamontova*, uključuje destruktivan, poništavajuć odnos prema kulturi identiteta, ali također i njeno preuređenje, njenu preobrazbu. Kristeva dodatno određuje tu transformaciju pojmovima transfiniteta i intertekstualnosti.

TRANSFINITET. INTERTEKSTUALNOST

Kako bi pobliže razložila odnose između pjesničkoga jezika i komunikacijskoga diskursa, Kristeva u *Pour une sémiologie des paragrammes* uvodi matematičke koncepte beskonačnosti i transfiniteta. Potonji je termin preuzet od matematičara Georga Cantora (1845.–1918.), čiji su tekstovi objavljivani u

²¹ V. Kristeva, *Pour une sémiologie des paragrammes*, tq 29 (proljeće 1967), 59.

časopisu CAHIERS POUR L'ANALYSE i čija je prisutnost u primarno književnom časopisu pokazatelj trenda znanstvenoga razmišljanja kod telkvelovaca. Cantorov doprinos proizlazi iz novoga zamišljanja beskonačnosti. Zamislimo li beskonačan skup brojeva i potom pokušamo odrediti posljednji broj u tom skupu, nailazimo na poteškoću. Cantor je ponudio rješenje: zamislimo posljednji broj skupa kao 'idući' broj u nizu. Taj broj određen je kao 'transfinitetan', pozicioniran niti unutar skupa niti izvan njega. Transfinitetni je broj 'neposredno superiorniji' slijedu običnih brojeva u beskonačnom skupu ili, prema J.L. Houdebineu, predstavlja granicu izvan samoga skupa.²² Drugim riječima, upućuje na granicu koja je uvijek već prijeđena. Ovdje možemo prepoznati logiku Batailleve ideje transgresije: transfinitet se postiže nadilaženjem ili prekidom unutrašnje granice. Iako je stvaran, netranscendentan, transfinitet ne možemo prosuđivati prema logici identiteta. On je zbiljski prema epistemološki različitoj logici transsubjektivnog i translingvističkog. Transfinitetna točka uvijek je 'neposredno izvan' onoga što je već ondje, točka tik do granice, *à même*. S te točke telkvelovci čitaju književnost i teoriju književnosti kao transformaciju fenomenalnog, preobražaj jezika. Zadatak je semiologije ili analize da proučava konačno u odnosu na transfinitetno, kao neizostavan aspekt teorije književnosti TEL QUELA.

Pjesnički je jezik za Kristevu transformativno kretanje kroz diskurs, kretanje koje diskurs rastvara i ostvaruje beskonačan potencijal jezika kao takvog. To je u isto vrijeme afirmacija (rastvaranje) i negacija. Književnost je konceptualizirana kao negativitet koji djeluje kroz jezik. U ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ negacija je (poglavito u eseju *Poésie et négativité*²³) predstavljena kao ključan element u odnosu književnosti prema jeziku, a prema tome i prema samoj sebi. Telkvelovci u svom

²² J.-L. Houdebine, *L'Expérience de Cantor*, L'INFINI, 4 (jesen 1983), 89.

²³ J. Kristeva, *Poésie et négativité*, u ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ.

pristupu tekstu često barataju konceptima transfiniteta i negativiteta. Tekst se često analizira prema njegovu odnosu prema beskonačnosti. Je li otvoren ili zatvoren, transgresivan ili transcendentan? Književnost se, prema telkvelovcima, može definirati prema svojoj transformativnoj sposobnosti da zatvorene sisteme otvara prema beskonačnosti. Iz ove je perspektive L'INFINI mnogo prikladniji naslov, jer upućuje na važan temelj teorije TEL QUELA.

Ista logika nalazi se i u pozadini pojma intertekstualnosti. Intertekstualnost se odnosi na činjenicu da se pisac prema prethodećem mu tekstualnom korpusu odnosi kao prepisivač, odnosno preraspodjeljivač toga korpusa. Ta je predodžba dodatno zakomplicirana činjenicom da 'prethodeći tekstualni korpus' obuhvaća i upisivanje subjekta u socijalni tekst. Ja stoga uvijek iznova upisuje samoga ili samu sebe. Kroz opetovano čitanje i ispisivanje prethodećega tekstualnog korpusa pisac otvara svoj tekst prema povijesti:

Književni se tekst upisuje u ukupnost tekstova – on je pisanje-replika (funkcija ili negacija) nekog drugog (nekih drugih) tekst(ov)a. Svojim načinom pisanja, koji uključuje čitanje prethodnoga ili suvremenoga literarnog korpusa, autor živi u povijesti, a društvo se upisuje u tekst.²⁴

Pisanje je istovremeno sudjelovanje u prethodećem tekstualnom korpusu i agresija prema njemu. Kristeva također spominje Mallarméovu dijalektiku *réminiscence* i *sommation*. Ništa novo za TEL QUEL – i prije dolaska Kristeve naglasak je uvijek bio na aktivnom, sudioničkom pristupu čitanju. Osim povezanosti svakoga teksta sa svim drugim tekstovima u svojevrsnoj mreži ili seriji, intertekstualnost podrazumijeva i potpunu reorganizaciju književnosti pisanjem, te jednako tako, i

²⁴ Ibid., *Pour une sémiologie des paragrammes*, TQ 29 (proljeće 1967), 58.

reorganizaciju tekstova prema identitetu (subjektu) ili društvu (povijesti). Intertekstualnošću je izražen transformativni potencijal književnosti prema samoj sebi i prema svijetu.

SCENSKI PROSTOR

Između ostalog, Kristeva postavlja i drugačiju, nelinearnu koncepciju prostora teksta, unutrašnjega prostora književnosti. Tekst je negativan prostor, u dijaloškom odnosu s drugim tekstovima i ima transformativni potencijal. On je, također, i volumen koji probija linearnost prikaza i postaje ono što možemo nazvati scenskim prostorom. Tekst postaje *scène*, ne kao statičan, distanciran prizor, već kao prostor transgresije, otkuda i dolazimo do termina *transcénique*.²⁵ Označivost nije običan linearni događaj, nego djelovanje u prostoru. Smisao kao volumen čini značenje prostornim – ono postaje teatralno ili gestualno. Pisanje je *scénographie*, pisanje gestualnog.²⁶ *Transcénique* je, prema Kristevi, Baudryju i Sollersu, prolaznije volumena značenja kroz prostor teksta, vidljivo isključivo iz perspektive *scène*, kao reprezentacija, poput, primjerice, sadašnjega vremena u Sollersovu *NOMBRES*. Ovo, uz koncepciju kazališta kao spektakla, objašnjava značaj Artaudovih radova, te Mallarméova poimanja pisanja kao geste u prostoru, njegove *LE LIVRE* kao teatralnoga prikaza pisanja. Isticanje scenskoga prostora u *TEL QUELU* može se dovesti u vezu s 'drugom scenom', slavljenjem nezapadnjaštva. Barthesov članak o japanskom bunraku (lutkarskom) kazalištu, J. L. Scheferova knjiga *SCÉNOGRAPHIE D'UN TABLEAU* ili roman *SCÈNE* Guyja Scarpette, samo su neki od primjera takve tendencije.²⁷ 'Druga scena' zamjena je za kazališni prostor reprezentacije i spektakla, koji su kritizirali situacionisti. Scenski prostor ovdje dakle sugerira volumen

²⁵ J.-L. Baudry, *Le Texte de Rimbaud II*, TQ 36 (zima 1969), 50.

²⁶ Kristeva, *L'Engendrement de la formule*, TQ 38 (ljetno 1969), 67.

i proizvodnju povezane s 'drugom scenom' istočnjačke filozofije u predstavama japanskog nō kazališta, u meksičkim *Tarahumarasa* te u kineskim i indijskim kazališnim običajima.²⁸ Drugi prostori postaju sve zastupljeniji u francuskim intelektualnim krugovima, za što je u velikoj mjeri zaslužan TEL QUEL.

U svojim romanima telkvelovci su linearnu radnju zamjenjivali scenskim prostorom, često se oslanjajući na geometrijske oblike poput kvadrata ili kocke ili na repetitivne strukture koje su uključivale, primjerice, permutacije zamjenica ili godišnjih doba. Scenski prostor također implicira 'transscenične' elemente poput plesa (primjerice, u djelima Mercea Cunninghama i Trishe Brown) i glazbe. Povezivanjem iskonski kontemplativne prakse književnosti s osjetilnijim praksama postiže se snažan učinak kojim čitanje i pisanje postaju aktivnosti koje uključuju prolaz tijela kroz prostor. Čitanje postaje ples u kojem glas tijela presijeca prostor stranice. Sollers je još 1963. napisao: "pokret koji prizivam oponaša ples, plivanje."²⁹

PREMA SUBJEKTU U PROCESU: NESUBJEKT

U Kristevinoj knjizi ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ moguće je pratiti razvoj od ranijih tekstova do posljednjega *L'Engendrement de la formule*. Formalizam i semiologija, na različite načine zastupljeni u cijeloj knjizi, u posljednjem su tekstu zamijenjeni ponešto opsežnijim pristupom. Pomicanje sa semiologije na semanalizu signaliziralo je taj prijelaz, a povod je dao njegov radikalni predmet analize NOMBRES. Sollersov je tekst izazvao promjenu u Kristevinoj

²⁷ V. Barthes, *Leçon d'écriture*, TQ 34 (ljetno 1968); Schefer, SCÉNOGRAPHIE D'UN TABLEAU, Guy Scarpetta, SCÈNE (Pariz, 1972). Jedan od osvrtâ na Scarpettin roman govori: "Scène: texte écrit comme en retrait du théâtre et le traversant cependant".

²⁸ V. J. Kristeva, *Le Geste, pratique ou communication*, u: ΣΕΜΕΙΟΤΙΚÉ, 32.

²⁹ P. Sollers, LOGIQUES (Pariz, 1968), 20.

teoriji: širi se i postaje sve obuzetija aspektima senzualnosti i tjelesnosti. Sollersov roman postaje prava prekretnica u Kristevinu radu. Tekst vrvi referencama na nezapadnjačku kulturu. Velika je razlika i uvođenje problematike subjekta, tijela i seksualnosti, koji se nalaze i u nekim njenim ranijim tekstovima, ali nikada nisu bili ovako naglašeni.

Spomenuli smo već Lacanov koncept subverzije subjekta i njegov velik značaj za *TEL QUEL* te potencijalnu opoziciju između Lacanova *simboličkog* i Derridaova *différance*. Derridaovska perspektiva, koju Sollers razrađuje u *LOGIQUES*, opskrbljuje Kristevu konceptima mjesta subjekta kao *mise à mort* i predsimboličkim procesima čitljivim isključivo iz simboličkog. Međutim, Kristeva izbjegava Derridaov propust ustrajanja na transsubjektivnoj dimenziji nauštrb pružanja koherentnoga prikaza subjekta. Istovremeno, izbjegava sličnu pogrešku lakanovske psihoanalize. Lakanovska teorija neizravno prestaje biti relevantna (kao opis subjekta) u prostoru teksta, jer se odnosi na subjekt diskursa i komunikacije, a tekst, prema Kristevi, nadilazi područje diskursa. Premda rascijepljen, govorni subjekt ostaje u domeni identiteta. Subjekt je istovjetan sa znakom te stoga podliježe utjecaju paragramatičke razine teksta, razine koja se nalazi ispred i onkraj samoga znaka. Lacanovo nesvjesno, izjednačeno sa simboličkim kao Drugo, kao takvo je istovjetno s područjem diskursa:

...ta zona predstavlja prije čvrst temelj govora nego izlaz preko njega, budući da se radi o privilegiranoj točki gledišta logičkoga govora (ovdje nepoetičkoga) i njegova subjekta, budući da je koncept nesvjesnog stvoren kao operativan model koji preuzima ulogu ostatka u kojemu se odigravaju operacije koje nisu u govoru.³⁰

30 Kristeva, *SÉMÉIOTIKÉ*, 212.

31 Usp. Mäll, *Une approche possible du sunyavada*, τQ 32 (zima 1968) i Kristevin osvrt na članak, *Distance et anti-representation* u istom broju.

Subjekt diskursa povezan je s logikom identiteta, a nesvjesno je dodano kao domena drugoga, sve što logika ne može obuhvatiti, i tako smješteno unutar domene subjekta. Kristeva stoga želi uspostaviti koncept subjekta koji nadilazi domenu logike i govora, te odgovarajući koncept nesvjesnog. Prvi od tih dvaju koncepata bit će ocrtan još u prvoj fazi, dok će za analizu drugoga trebati proći još neko vrijeme, u kojem će se razviti pojmovi 'subjekt u procesu' i 'semiotički'.

Transgresivni subjekt Kristva naziva *le sujet zérologique*, terminom posuđenim od lingvиста Linnarta Mälla, koji se odnosi na budistički pojam *sunyavada*, koji označava nulu.³¹ Zanimljivo je napomenuti kako jedna od, za Kristevinu teoriju bitnih ideja, proizlazi iz istočnjačke kulture, ali do nje dolazi procijedena kroz interpretativni mehanizam sovjetskoga pisca. Sama činjenica da se Mällov tekst pojavljuje u *TEL QUELU* još je jedan pokazatelj privrženosti uredništva takozvanoj 'drugoj sceni'. *Sujet zérologique* ili *le non-sujet* pojavljuje se kada je denotativna razina jezika svedena na nulu. To je subjekt onkraj znaka:

Taj zerološki 'subjekt' nalazi se izvan prostora kojim upravlja znak... Zerološki subjekt (vidimo do koje je mjere ovdje izmješten) ne ovisi ni o kojem znaku, čak i ako mi, polazeći od svojega racionalnog prostora, ne možemo misliti nego posredstvom znaka.³²

Subjekt je određen konceptom negativnosti koji ne pronalazimo u okvirima zapadnjačke filozofije. Međutim, budući da je subjekt uhvaćen u tekstu, *sujet zérologique* može se doseći samo posredstvom subjekta diskursa, jer je paragramatičko uvjetovano denotativnim i komunikacijskim, čak i ako ih poništava. Tekst je neprekidna oscilacija ili transgresija između subjekta i praznine:

³² Kristeva, *Distance et anti-représentation*, u: *SÉMÉIOTIKÉ*, 213.

Ako je taj 'prazni' prostor u kojem se zeroški subjekt kreće suprotan pol našega logičkog prostora kojim dominira govorni subjekt, time semiotička poetička praksa sa svim svojim osobitostima postaje mjesto u kojemu se dva pola susreću u neprekidnom kretanju jednoga prema drugom.³³

Tekst poništava subjekt. Prema ovom je shvaćanju subjekt istovremeno uključen u tekst, stvoren u tekstu i uništen njime. Ovdje se ne radi o tekstu bez subjekta: subjekt je nužan preduvjet teksta. Lakanovska je teorija relevantna do određene točke, ali nakon toga javlja se potreba za novim konceptom subjektiviteta, kojim će se Kristeva baviti u svom daljnjem radu. Pomak prema psihoanalizi očito je uvjetovan ograničenjima lingvistike i potrebama teorije koju Kristeva razrađuje.

POSRNULI SUBJEKT

Kristeva nastavlja razrađivati svoju teoriju subjekta u analizi Sollersova *NOMBRES*. Utjecaj Sollersova rada očit je i u pomicanju njene teorije prema psihoanalizi. Prema Kristevinu čitanju *Nombres*, struktura teksta, *fenotekst*, jest 'posrtanje' procesa generiranja. *Genotekst* je beskonačno fleksibilan proces, dok je *fenotekst* slučajna učestalost. Označivost je, drugim riječima, "poput operacije čija je struktura tek usporena transgresija".³⁴ *Fenotekst* je *objet chu* ili *déchet*. *Genotekst* ne poznaje subjekt: "on je svoj drugi koji se otvara unutar i izvan njega. Mjesto izvan subjekta i vremena (subjekt i vrijeme ne javljaju se osim kao nezgode u tom golemom mehanizmu koji ih prožima)".³⁵ Subjekt teksta, ja teksta ujedno je i *objet chu* ili *déchet*. U *NOMBRES*, ja je povlašteno mjesto,

³³ Ibid. ³⁴ Kristeva, *L'Engendrement de la formule*, TQ 37–8 (proljeće–ljetno 1969), 37:35. ³⁵ Ibid., 38. ³⁶ Ibid., 59. ³⁷ Ibid., 57. ³⁸ Ibid., 67.

ili, prema Kristevi, *infini-point* inače neograničena procesa značenja. Subjekt se, dakle, može promatrati kao mjesto žrtvovanja.³⁶ Genotekst žrtvuje *engendrement* za stabilnost fenoteksta. Posrnuo i žrtvovan, subjekt je također i mamac. Određujući fenotekst i ja kao *dichet* i žrtvu, Kristeva promatra prijelaz iz genoteksta u fenotekst, koji se kreće u smjeru od procesa do njegove pojavnosti. Prilikom kretanja u suprotnom smjeru, odnosno, u smjeru čitanja, od fenomena do proizvodnje, od incidencije do procesa, subjekt je mamac. Ovdje to nema isto značenje kakvo ima za Lacana: umjesto o imaginarnom zrcalu i identifikaciji s egom i imagom, ovdje se radi o varci kojom se u klopku pokušavaju dovesti subjekt ili čitatelj, u beskonačnom procesu nicanja, procesu označivosti. Jer ako je tekst *objet chu*, *déchet* je također *relance*, točka ponovnoga pokretanja procesa. Ovo neprestano ponovno aktiviranje subjekta i strukture u procesu značenja može se pripisati višku značenja u odnosu na fiksirano značenje subjekta i identiteta. Tekst kao višak označivosti iznad razine denotacije funkcionira kao *dépense*, u kojem je subjekt konzumiran, spaljen ili poništen. Drugim riječima, tekst na svojoj površinskoj razini, svojim subjektom ja čitatelja mami u proces tvorbe značenja viškom značenja u odnosu na identitet: "označivost upija tijelo subjekta".³⁷ Batailleevi tragovi, prorađeni Sollersovim tekstom, odjekuju Kristevinim formulacijama. Označivost je proces potrošnje kao poništavajući, nestalni volumen smisla koji sam sebe nadopunjuje.

Kristeva objašnjava taj višak ili *dépense* kao *jouissance*. Višak genoteksta u fenotekstu čini rad *objet de jouissance*. Čitanje tako postaje prolaz, skok iz *déchet* u užitak. *Jouissance* je gubljenje tijela, žrtvovanje tijela. Ono poništava subjekt, a svojom odsutnošću omogućuje pozicioniranje identiteta. Kristeva za *jouissance* kaže da je "ono čiji nedostatak omogućuje da govorimo tijelo".³⁸

Kristeva ovim člankom počinje skicirati koncept tekstualnosti, inspiriran, ali ne i ograničen NOMBRES, kao koloplet smrti, žrtvovanja i užitka. Žrtvovanje subjekta beskonačnosti odgovara ranijem matematičkom pojmu skoka u transfinitetno. Kristeva proširuje modele prethodnih analiza u korporalno i subjektivno orijentirana područja. Time službeno započinje pomak s epistemologije na etiku tijela. Posljedice su vidljive na području seksualnosti.

TIHA ŽENA

Poimanje seksualnih odnosa u analizi NOMBRES nagovještuje neke koncepte koje će Kristeva kasnije razvijati. U NOMBRES, ona udvostručuje ja, ne kao druga osoba, već kao funkcija ja. "Ona' je funkcija 'ja', jedno od polja u njegovoj igri".³⁹ Zamjenica ona označava mogućnost subjekta da posredstvom smrti svoga ženskog pandana iskusi žrtvu. U romanu, ona može biti ili apstraktna reprezentacija ženstvenosti ili dio subjekta koji se javlja nakon kastracije. Drugim riječima, ona je reprezentacija ženske smrti koja omogućuje *jouissance* ja. Kristeva piše:

'Ona' izokreće svoj užitak koji shvaća kao ogledalo vlastite smrti. Uživajući u svojoj smrti, 'ona' njemu osigurava reprezentaciju svoga užitka i njemu daje tu reprezentaciju koja iskorjenjuje subjektivnost.⁴⁰

Sollers je koncept zamjenskoga žrtvovanja ženstvenosti spominjao još u svom eseju o Danteu kao "*la traversée de la mère*".⁴¹ Kristeva nju poima kao "*une mère folle*".⁴² Žrtvovanje ženstvenosti, koje omogućuje ispisivanje beskonačnosti, uključuje i figuru majke, transgresiju incesta, budući da je žrtvovanje o ka-

³⁹ Ibid. ⁴⁰ Ibid. 69. ⁴¹ Sollers, *LOGIQUES*, 60.

⁴² Kristeva, *L'Engendrement de la formule*, 69–70.

kvom se ovdje radi uglavnom seksualne prirode. Paradigmat-ski su tekstovi u ovom slučaju Danteovo djelo *VITA NUOVA*, u kojem smrt Beatrice subjektu omogućuje stjecanje vlastitoga pjesničkog jezika i Batailleovo djelo *MA MÈRE*, u kojem je transgresija dodatno potencirana kao seksualna. U oba je slučaja ženstvenost žrtvovana kako bi se muškom subjektu omogućio prijelaz s fiksnoga identiteta. Kristeva piše: "Zaposjedanje Majke – 'nje' – posljedično predstavlja prvu transgresiju jedinstva 'ja', prvi čin neizbježan za njegovo decentriranje."⁴³

Iako to nagovještuje daljnji razvoj u Kristevinu radu, valja nam ovdje postaviti pitanje: do koje je mjere ovakav pojam ženstvenosti specifičan za Sollersov tekst i za mušku reprezentaciju ženskosti? Dante, Bataille i Sollers prikazuju ženskost kao put bijega od falocentrizma muškoga identiteta i seksualnosti. Drugim riječima, ženskost je ovdje produžetak muškosti, kojom potonje može prikazati svoju smrt i užitak. To sugerira da žene 'ne postoje' osim kao negativitet, što je vrlo slično Lacanovoj ideji ženskosti kao (ne)mjesta nelokalizirajućeg, neuočljivog *jouissance*.⁴⁴ Ovakav pogled na ženskost i učestalost kojom se javlja u avangardnim prikazima ženskog, nezanemarljiv je. Žena je uvijek prikazana kao neosoba, nepostojeća i tiha. Ženskost ne posjeduje glas unutar ove topologije. Kristeva će naknadno ponuditi valorizaciju majčinstva kao načina na koji žene postaju uključene u politički diskurs, ali zapravo i dalje prevladava isti taj koncept ženskosti isključene iz jezika. Pitanja seksualnosti često su nalazila svoj prostor na stranicama *TEL QUEL*A: pojmovi poput falocentrizma i potisnute homoseksualne prirode društva, žene kao predmeta razmjene ili sublimirane inačice muškoga ega te potiskivanja iskonskoga matrijarhata obrađivani su kao aspekti ovakve konceptualizacije ženstvenosti. Povijesno gledano, transgresivna uloga književnosti implicira ponovne procjene, ili barem

⁴³ Kristeva, *L'Engendrement de la formula*, 70.

⁴⁴ V. J. Lacan, *Le Séminaire*, xx: *ENCORE* (Pariz, 1975), 69.

redovite problematizacije položaja i uloge žene. Pronalazimo to kod Hölderlina, Nerval, Baudelaire, Prousta, Joycea, Kafke. Često je u središtu lik majke. To je svakako uvjetovano nedostatkom ozbiljne procjene o položaju žena u književnosti i nedostatkom svijesti o književnom kanonu kao isključivo muškom panteonu. Falički identitet nastoji se otvoriti ženskosti, ali pod izričito muškim uvjetima. *Écriture féminine* se, čini se, temelji na istim premisama, vjerojatno zbog sveprisutna Lacanova utjecaja. Potrebno je, dakle, priznanje da postoji žensko pismo koje nije ni tiho ni falocentrično. Posebno izdanje TEL QUELA iz 1970-ih kreće se u tom smjeru,⁴⁵ iako neke od značajnih spisateljica poput Virginije Woolf, Gertrude Stein, Djune Barnes, ili Marguerite Duras, da spomenemo samo najočitije asocijacije, ovdje nisu opsežno zastupljene.

U svojoj koncepciji subjektivnosti i nesubjektivnosti *L'Engendrement de la formule* uvodi razlike između lakanovskoga subjekta i pozicioniranoga (ne)subjekta žrtve i jouissance. Ipak, praveći razliku između subjekta i nesubjekta, Kristeva ostaje donekle dosljedna Freudovu i Lacanovu konceptu subjekta. Subjekt je subjekt koji govori ili nije subjekt. Prema Lacanu, subjekt je neodvojiv od simboličkog, rascijepljen žudnjom i nedostatkom. Nakon objavljivanja Deleuzeova i Guattarijeva ANTI-EDIPA (1972) i broja TEL QUELA posvećena Artaudu i Batailleu, u središte razmatranja dolazi predjezični, prededipovski subjekt, podvrgnut pulsacijama koje Kristeva naziva 'semiotičkim'. Istražuje se predsimboličko razdoblje, povezano više s Kleinom i Freudom nego s Lacanom. Kristeva istovremeno zastupa lakanovske teorije i nadilazi ih.

Kristevina je prvobitna zasluga poticanje znanstvenoga impulsa koji će se pokazati ključnim za teoriju književnosti TEL QUELA. Kao što smo već napomenuli, ograničenja znanstvenoga pristupa ubrzo zaobilazi skretanjem prema

⁴⁵ V. *Recherches féminines*, tQ 74 (zima 1977). Članak Viviane Forrester *Féminin pluriel* bavi se književnošću.

psihoanalitički orijentiranom pristupu, koji će se s vremenom pretvoriti u etiku. Kristeva stvara novu psihoanalitičku topologiju i posve nov pogled na etiku analizom književnoga teksta i subjektivnosti pisanja. Književnost preobražava znanstvenost i etiku. Njen je rad u *TEL QUELU*, člancima napisanima za časopis, knjigom u *Zbirci*, doprinosima konferencijama i *Groupe d'études théoriques*, djelovao kao neosporan katalitički element, prvo prema teoriji, a zatim i prema psihoanalizi. Dijelom uredništva službeno će postati 1970. godine. Njeno će sudjelovanje povezati časopis s akademskim kontekstom i učvrstiti njegove analitičke smjernice. Suradništvo ili suživot Sollersa i Kristeve, iako uvijek tek implicirano, i to nikad u kontekstu privatnoga angažmana, predstavlja usporedan napad na različitim frontama, te je od velikog značaja za vrijeme prodora teorije.

Razdoblje teorije u *TEL QUELU* počinje otprilike 1967. i proteže se na sljedeće desetljeće. To je razdoblje sinteze, spajanja elemenata koji su dugo sazrijevali i napokon izbili na površinu sredinom 1960-ih. *Théorie d'ensemble* i drugi tekstovi, poput Sollersova *Survivants/Rapports(Blocs)/Conflit* nastojali su ispreplesti niti Althusserova marksizma, Lacanove psihoanalize, Kristevine semiotike i Derridaove *écriture* s teorijom književnosti te fikcionalnim i tekstualnim praksama samoga časopisa. Ispreplitanje se pokazalo nestabilnim, podložnim subverziji od strane vlastitih principa. Marksizam telkvelovaca bio je efemeran i potkopan principom ekscesa. Njihovo strateško pozivanje na Lacana poništio je utjecaj Derridaa, koji je i sam već vidno oslabljen i zamijenjen Kristevinom teorijom. Ovakva je sinteza povijesno neizdrživa. Teorija koja predlaže transformaciju znanja pomoću subverzivnoga, neukalupljivoga elementa potkopava samu sebe. Riječima Paula de Mana, preneseno iz drugačijega, ali i po mnogo čemu istovjetnoga konteksta, to je "teorija nemogućnosti teorije".⁴⁶

⁴⁶ P. de Man, *THE RESISTANCE TO THEORY* (Manchester, 1986), 16.

Događaji 1968. uzrokovali su ogroman pomak, potenciranje raspršenosti do krajnjih ekstrema i, naposljetku, raspad dominirajuće ljevice u francuskim intelektualnim krugovima. Teorijske struje Deleuzea, Guattarija i Lyotarda vođene su vitalnim, energetske silnicama, nesistemskim i nestrukturiranim. Sukobi žudnje, neposredne sile i lakanovskoga isticanja nedjeljivosti simboličke reprezentacije odredit će tematiku teorijskih debata u sljedećem desetljeću, u čijem će središtu biti pitanje subjekta.

TEL QUEL je zahvaćen tim pokretom i pospješuje ga. I Kristevini i Sollersovi radovi promišljanja su o mjestu i prirodi književnoga subjekta i nagovještaji su masovnoga okretanja psihoanalizi. Šire gledano, ako su 1960-e razdoblje marksizma u teoriji, 1970-e su zaokupljene raspadom takve teorije i njenim povezivanjem s psihoanalizom, te teorijom književnosti utemeljenom na principu posebnosti. Povijesna pojava TEL QUELA u 1970-ima događa se u suton teorije, ali predstavlja razdoblje u kojem su posljedice i implikacije TEL QUELOVE teorije književnosti u potpunosti realizirane.

